

Szerletics Antal

Jeremy Bentham hatása a 19. századi brit államfejlődésre – Individualizmus kontra kollektívizmus?

Albert Venn Dicey Jeremy Bentham 19. századi brit állam- és jogfejlődésre gyakorolt hatását döntően az általa csak benthamizmusnak nevezett, 1825 és 1870 közötti időszak *laissez-faire* individualizmusával azonosítja. Tanulmányom Dicey álláspontjának kritikai vizsgálatára vállalkozik. A releváns szakirodalom alapján meggyőzően lehet érvelni amellett, hogy Dicey korszakolása, különösen az 1825–1870 közötti individualista és az 1870 utáni kollektivisták időszak merev elválasztása, illetve az individualista korszak benthami tanokkal való szoros összekapcsolása és benthamizmusként való elnevezése nem feltétlenül helyes.

Bevezetés

Jeremy Bentham a jogi, politikai és etikai gondolkodás máig meghatározó szerzője, akinek utókorra gyakorolt hatását nem lehet túlbecsülni. Tanulmányomban a benthami eszmék hatásának egy kis szeletét igyekszem áttekinteni: annak a – többek között – Albert Venn Dicey által képviselt nézetnek a kritikai vizsgálatára vállalkozom, amely a 19. századi angol jog- és államfejlődésben azonosítható individualista, *laissez-faire* korszakot Bentham nevével kapcsolja össze, és elsősorban a benthami tanok hatásával magyarázza a korszak szabályozási és intézményi sajátosságait. Ez szükségessé teszi egy ezzel összefüggő, „klasszikus” – például Herbert Spencert vagy hazánkban Somló Bódogot is foglalkoztató – téma,¹ az individualista és a kollektivisták gondolkodás ellentétének, illetve a *laissez-faire* és az állami intervenció szerepének legalább részleges vizsgálatát is. Ennek megfelelően tanulmányom első két részében röviden bemutatom Bentham munkásságát, illetve Dicey korszakolását, míg a harmadik fejezetben azt a másodlagos

¹ Vö. SOMLÓ 1908.

irodalmat tekintem át, amely Dicey korszakolásának, illetve a benthamizmus 19. századi hatásának újraértékelésével foglalkozik.

Bentham roppant termékeny és sokoldalú szerző, aki etikai, jogi és politikai kérdésekkel egyaránt foglalkozott. 1832-es halálakor több tízezer oldalnyi kéziratot hagyott hátra, amelynek egy részét John Bowring szerkesztésében már 1838 és 1843 között kiadták.² Műveit nemcsak Nagy-Britanniában, hanem már életében Európa-szerte olvasták, első-sorban barátja, Étienne Dumont francia nyelvű fordításai és recenziói révén.³ Bentham a mai napig meghatározó szerző, azonban megoszlanak a vélemények azzal kapcsolatban, hogy a benthami életmű pontosan *mely része, mikor és mire* gyakorolta a legnagyobb hatást. Mai szemmel talán Bentham etikai gondolkodásra gyakorolt hatását lehet leginkább kiemelni: a *the greatest happiness of the greatest number* elvének első tudományos igényű kidolgozásával megvetette a modern utilitarizmus alapjait,⁴ amely az elmúlt 200 év egyik legbefolyásosabb normatív etikai irányzatának bizonyult, hozzájárulva többek között a közgazdaságtan meghatározó módszerének, a költség-haszon elemzésnek a létrejöttéhez és elterjedéséhez.⁵ Ezzel szemben Dicey, nem alaptalanul, Bentham jogelméleti munkásságát és jogi reformtevékenységét helyezi előtérbe.⁶ Egyetértéssel idézi Henry Brougham kijelentését, miszerint Bentham tekinthető a világ első jogfilozófusának.⁷ A kissé talán túlzó állítás annyiban igaz, hogy Benthamet – például a jog leíró és előíró szemléletének elválasztása és a leíró szemlélet előtérbe helyezése,⁸ a kodifikáció és a törvényi jog fontosságának hangsúlyozása,⁹ a bizonytalan és elavult, történelmi esetlegességekkel terhelt *common law* kritikája¹⁰ és a természetes jogok elutasítása¹¹

² A Bowring-féle kiadás mellett 1968-ban a University College London (UCL) berkeiben működő Bentham-projekt keretei között kezdődött meg Bentham műveinek legújabb kritikai kiadása. Eddig 34 kötet jelent meg a várhatóan több mint 80 kötetes életműből, a munka jelenleg is tart. Lásd *Bentham Project*. Online: <https://www.ucl.ac.uk/bentham-project/bentham-project-o>.

³ SCHOFIELD 2009: 14–15, 35–36.

⁴ 1789-ben jelent meg utilitarista tanainak összefoglalását tartalmazó, egyik legjelentősebbnek tartott munkája, a *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe*. Vö. BENTHAM 1780/1789. A mű egyes részei magyarul is olvashatók. Vö. BENTHAM 1977.

⁵ SCHOFIELD 2009: 16.

⁶ DICEY 2008: 92.

⁷ DICEY 2008.

⁸ BÓDIG 2010: 128; WACKS 2012: 67.

⁹ WACKS 2012: 63.

¹⁰ WACKS 2012: 61–63; RIGÓ 2011: 257–262.

¹¹ Lásd szintén a II. fejezetben írtakat! Vö. BENTHAM 1843b: 500–501; SANDEL 2012: 50.

miatt – a jogi pozitivizmus egyik első képviselőjének szokás tekinteni.¹² A *common law* működésének rendszerszintű hatékonyabbá tétele mellett törekedett a jogszabályok tartalmának megújítására is. Több javaslatot is kidolgozott, például a büntetések, az iskolarendszer, a börtönrendszer, a kolduskérdés, az önkormányzatok és a parlament működésének haszonelvű reformját célozva. Ezek közül talán az egyik legismertebb a *panopticon* nevű börtönmodellhez kapcsolódik. A szerteágazó életmű miatt a benthami tanok hatásának felmérése nem egyszerű feladat; a következő részben Dicey sajátos álláspontját tekintjük át, amely Bentham hatását leginkább az egyén szabadságát kiteljesítő, *laissez-faire* jellegű jogi reformokban vélte felfedezni.

Dicey korszakolása szerint három olyan időszak különíthető el a 19. századi angol közgondolkodásban, amely döntő hatással volt a brit alkotmányos rendszer és a jogrendszer fejlődésére.¹³ Az 1800 és 1830 közötti időszak a „jogalkotási nyugalom” szakasza, amelyre a dicsőséges forradalom után létrehozott alkotmányos renddel való elégedettség, a fennálló rend megőrzése iránti konzervatív vágy és az ebből fakadó relatív jogalkotói tétlenség volt jellemző.¹⁴ Ez az optimista közhangulat már a 18. század második felétől tetten érhető, Dicey szerint a kor „agresszív optimizmusa” hatja át például William Blackstone fő művét, az 1765-ben megjelent *Commentaries on the Laws of England*et is.¹⁵ Az 1825 és 1870 közötti időszak a „benthamizmus”, vagyis a Jeremy Bentham haszonelvű gondolkodását alapul vevő jogalkotási reformok kora, amelyet Dicey – ahogy később látni fogjuk, kétségbevonható módon – az individualizmussal és a liberális *laissez-faire* doktrínával kapcsolt össze. Végül a kollektívizmus szakasza – amelyet Dicey megállapítása szerint kritikusi csak szocializmusként emlegetnek¹⁶ – 1865 és 1900 közé tehető; ezt az időszakot elsősorban a jogalkotó jó szándékú paternalizmusa által vezérelt állami beavatkozás jellemzi. Ilyen szabályozásra lehet példa a munkások kollektív cselekvését támogató, új egyesülési törvény (Combination Act, 1875), az általános tankötelezettség bevezetése (Elementary Education Act, 1880), az alapfokú oktatás ingyenessé tétele (1891), a munkáltató munkahelyi balesetekért való felelősségének kiterjesztése (Workmen’s Compensation Act, 1897), egy új, átfogó közegészségügyi

¹² WACKS 2012: 60–64.

¹³ DICEY 2008: 45.

¹⁴ DICEY 2008: 51.

¹⁵ DICEY 2008: 51.

¹⁶ DICEY 2008: 46.

szabályozás (Public Health Act, 1875) és a munkások lakhatási körülményeinek jobbá tétele (Housing of the Working Classes Act, 1890–1900).¹⁷

A három korszak közül a továbbiakban a benthamizmus időszakára fordítok kiemelt figyelmet, a Dicey által felvázolt korszakolás helyességét, a benthami elmélet jogalkotásra gyakorolt tényleges hatását, illetve annak *laissez-faire* individualizmussal való kapcsolatát vizsgálva. A korszakolás helyességének vizsgálatakor megkerülhetetlen kérdés, hogy pontosan mikortól mutatható ki, és mivel magyarázható Bentham tanainak hatása az angol politikai életre és jogalkotói gyakorlatra. Dicey szerint 1825-re minden „józan gondolkodású ember” számára világossá vált, hogy mélyreható reformokra van szükség az angol jogrendszerben;¹⁸ a *common law* – Blackstone álláspontjával szemben – nem a természetes értelem kifejeződése, hanem különböző történeti esetlegességekkel és ellentmondásokkal terhelt, elavult rendszer,¹⁹ amelynek elsősorban a Parlament törvényalkotó tevékenységén keresztül történő, előre rögzített elveket követő, tudományos igényű megújítására van szükség.²⁰ A reformok szükségességének felismerése ugyanakkor még nem indokolja egy adott gondolati rendszer, jelen esetben a benthamizmus növekvő elterjedését egy országon belül; ennek oka sokkal inkább abban keresendő, hogy a Bentham és tanítványai által kidolgozott elmélet több szempontból is megfelelt a korszellem követelményeinek.²¹ Dicey szerint az angolok, tekintet nélkül társadalmi osztályra és politikai álláspontra, „whigek és toryk egyaránt” bizalmatlanok voltak a francia forradalom jakobinus radikalizmusát idéző, a természetes jogokat vagy éppen a társadalmi szerződés gondolatát hangsúlyozó elméletekkel szemben.²² Bentham tanaitól távol állt az effajta forradalmi hevület – valójában mind a természetes jogok, mind a társadalmi szerződés gondolatát hevesen bírálta. *Anarchical Fallacies* című írásában a természetes jogokat – a francia Emberi és polgári jogok nyilatkozatára reflektálva – nemes egyszerűséggel csak „emeletes ostobaságoknak” (*nonsense upon stilts*) nevezi,²³ míg *A Fragment on Government* című államelméleti munkájában a társadalmi szerződés koncepcióját egyszerű fikciónak, gondolati „szörnyszülöttnek” (*chimera*) titulálja.²⁴

A másik, a korszakolás problémáján már túlmutató kérdés, hogy pontosan milyen gyakorlati intézkedésekben érhető tetten a benthamizmus jogalkotásra gyakorolt hatása ebben az időszakban. A választójogot a középosztály irányába kiszélesítő

¹⁷ DICEY 2008: 188–206.

¹⁸ DICEY 2008: 120.

¹⁹ WACKS 2012: 61–62; RIGÓ 2011: 255.

²⁰ DICEY 2008: 97–98.

²¹ DICEY 2008: 121.

²² DICEY 2008: 122.

²³ Vö. BENTHAM 1843b: 500–501; SANDEL 2012: 50.

²⁴ BENTHAM 1843a: 268.

Reform Actet (1832) ugyan nem közvetlenül a benthami tanok hatására fogadták el, de a középosztály emancipációja a középosztály köreiben igen népszerű haszonelvűség számára is központi kérdés volt, így nem csoda, hogy a filozófiai radikálisok üdvözölték és támogatták a törvény elfogadását.²⁵ A különböző humanitárius intézkedéseket tartalmazó, azaz a fizikai fájdalom és szenvedés csökkentését célzó jogszabályok szintén összhangban vannak a benthami haszonelvűség normatív hedonizmusával. A teljesség igénye nélkül idetartozik a testi fenyítés és a halálbüntetés szankcióként való alkalmazásának visszaszorítása, a börtönök reformja, a pellengérre állítás és a nyilvános kivégzések betiltása.²⁶ A benthamizmus (állítólagos) *laissez-faire* orientáltságának jegyében a szerződéses szabadság kiterjesztésének vagyunk tanúi például az uzsora, a spekulatív célú felvásárlás (*forestalling*) és eladás (*regrating*) dekriminalizálásakor. Dicey, kissé paradox módon, a haszonelvű tanokat markánsan tükröző,²⁷ nem mellesleg Bentham egyik tanítványa, Edwin Chadwick által propagált szegényügyi szabályozást, az 1834-ben elfogadott „új szegénytörvényt” (Poor Law Amendment Act, 1834) is az egyéni szabadságot kiterjesztő szabályok csoportjába sorolja.²⁸ A törvény egyik hírhedt intézkedése a dologházak felállítása és a koldusok ezen, csúfnevükön csak „Bastille”-oknak nevezett dologházakba való internálása volt. A nyilvánvaló szabadságkorlátozás mellett azonban Dicey szerint a törvény a többség szabadságának és magántulajdonának védelmét is célozza azáltal, hogy leveszi a rászorulókat eltartásának terhére az adófizetői rétegről.²⁹

A következőkben igyekszem vázlatosan áttekinteni azokat a kritikai véleményeket, amelyek megfogalmazódtak Dicey művével, különösen pedig Dicey azon előfeltevésével kapcsolatban, amely szerint Bentham tanai alapvető hatást gyakoroltak az individualista, *laissez-faire* gondolkodás kialakulására és annak meghatározó szerepére az 1825 és 1870 közötti időszakban Nagy-Britanniában. A kritikai észrevételek három irányát különböztetem meg. Az első két irány, kissé leegyszerűsítve, az említett korszaknak a benthami eszmékkel való összekapcsolását és benthamizmusként való elnevezését, a harmadik pedig a korszakolás és a korszakok individualizmus és kollektívizmus szerinti jellemzésének helyességét vonja kétségbe.

²⁵ DICEY 2008: 131.

²⁶ DICEY 2008: 134.

²⁷ SANDEL 2012: 51–53.

²⁸ DICEY 2008: 144.

²⁹ DICEY 2008: 144–145.

(1) Az első, viszonylag kézenfekvőnek látszó kritikai irány a benthami tanok és a *laissez-faire* individualizmus közötti kapcsolat szükségszerűségét vonja kétségbe, tagadva azt, hogy a haszonelvű logika minden esetben az állam beavatkozástól való tartózkodását teszi szükségessé. A benthami elmélet ismerői számára nem meglepő és talán nem is elfogadhatatlan ez az álláspont; viszonylag könnyen lehet érvelni amellett, hogy a cselekvésutilitarizmus nem igazol(hat)ja kivétel nélkül minden esetben a *laissez-faire* távolmaradást, azaz lehetnek olyan esetek, amikor a „nagyobb jó” elérése érdekében állami intervencióra van szükség.³⁰ Ez az álláspont azonban korántsem azonos egy másik, radikálisabb állásponttal, amely Bentham munkásságát egyenesen a kollektívizmussal kapcsolja össze. Ezt a nézetet képviseli Brebner, aki szerint „Jeremy Bentham a brit kollektívizmus archetipikus képviselője volt”, akinek *Constitutional Code* című kései írása „a kollektivisták állam vészjósló és részletes terveként” szolgál.³¹ Noha Brebner álláspontja már első pillantásra is túlzónak és megalapozatlannak tűnik, érdemes két részre bontva elemezni Bentham és a kollektívizmus potenciális kapcsolatát.

(1/A) Az első kérdés az, hogy milyen mértékben jelenik meg a kollektívizmus Bentham munkáiban, és mennyiben tekinthető maga Bentham kollektivisták gondolkodónak. A válasz azért nem egyértelmű, mert – ahogy már korábban említettem – a benthami életmű hatalmas, gondolkodása pedig jelentős változáson ment keresztül élete során. Míg a fiatal Bentham a haszonelvű reformok érdekében gyakorlatilag bármilyen politikai rezsimmel hajlandó volt együttműködni, addig életének második felében, körülbelül 1808-tól kezdődően egyre inkább az általános választójogon alapuló képviselői demokráciát tekintette ideális politikai berendezkedésnek, amelyet – feltételezése szerint – baljós csoportérdekek (*sinister interests*) helyett a közérdek és a közjó határozz meg.³² Bentham tehát politikai értelemben egyre radikálisabbá vált, és az is tagadhatatlan, hogy a haszonelvűségen alapuló társadalmi reformok megvalósításának érdekében a jogszabályok általi intervenciót sem utasította el. Gazdasági kérdésekben azonban úgy tűnik, hogy Adam Smith híveként végig kitartott a *laissez-faire* gondolata mellett; Coates rámutat, hogy Brebner álláspontjával szemben még a kései *Constitutional Code* gazdaságfelfogása sem

³⁰ Dicey is rámutat, hogy a *laissez-faire* dogma „logikailag” nem szükségszerű eleme az utilitarizmusnak. Hangsúlyozza azonban, hogy Bentham szerint az egyén ismeri a legjobban saját preferenciáit, így a helyes (a hasznosság követelményének megfelelő) állami magatartás a legtöbb esetben a beavatkozástól való tartózkodás, az egyéni szabadság tiszteletben tartása lesz. DICEY 2008: 104–106.

³¹ BREBNER 1948: 61.

³² A szakirodalomban több magyarázatot találunk arra, hogy mikor és minek hatására változott meg Bentham álláspontja. Az egyik általánosan elfogadott nézet James Mill hatásával magyarázza Bentham politikai pálfordulását, azonban Schofield szerint sokkal valószínűbb, hogy a Panopticon projekt meghiúsulása vezette Benthamet a fennálló brit alkotmányos rendszer elutasításához. Lásd DINWIDDY 1975: 683–685; SCHOFIELD 2009: 9–13.

tekinthető kollektivistának, az állam itt sem kap döntő szerepet a gazdasági szférában.³³ Leonard John Hume sem állítja, hogy a *Constitutional Code* egy kollektivista állam mintájául akarna szolgálni, azonban Coateszal szemben szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy a *laissez-faire* gondolata jelentős hatást gyakorolt a mű tartalmára.³⁴

(1/B) A második kérdés Bentham követőire és a benthami tanok továbbélésére vonatkozik. Elméletileg nem kizárt, hogy Bentham tanai – függetlenül azok eredeti tartalmától – kollektivista értelmezést nyertek a későbbiekben, és Dicey feltételezésével szemben nem a *laissez-faire* individualizmus, hanem sokkal inkább az állami intervenció és a kollektivizmus terjedését segítették elő. A korábban már említett Edwin Chadwick, Bentham egyik befolyásos követője egyértelműen az állami intervenció híve volt mind a szegényügyi szabályozás, mind a közegészségügyi kérdések vonatkozásában;³⁵ a *laissez-faire* szerinte egészen egyszerűen azt jelenti, „hogy hagyjuk a gonoszt működni, és teret engedünk a minket nem érintő rossznak”.³⁶

Az eddigieket figyelembe véve véleményem szerint Bentham tanaiban egyaránt benne rejlik az individualizmus és a kollektivizmus lehetősége,³⁷ de a benthamizmust kizárólag individualista vagy kollektivista eszmeként azonosítani helytelen. Ezt Dicey is felismerte, amikor azt írja, hogy a *laissez-faire* dogma „logikailag” nem szükségszerű eleme az utilitarizmusnak. Ennek ellenére véleménye szerint azok mégis szorosan összekapcsolódtak az 1825–1870 közötti időszakban, részben történelmi esetlegességek – például az angol népre ebben az időszakban jellemző szabadságvágy és szabadságszeretet – következtében.³⁸

(2) Ha el is fogadjuk, hogy a benthamizmus a *laissez-faire* individualizmus ideológiájaként értelmezhető, egy másik kritikai irány szerint egyáltalán nem biztos, hogy a benthamizmusnak meghatározó szerepe volt az individualizmus elterjedésében az 1825–1870 közötti időszakban. A David Roberts és Oliver MacDonagh által képviselt álláspont szerint a különféle eszméknek és ideológiáknak jóval kisebb szerep jut a közvélemény és a közpolitika formálásában, mint ahogy azt Dicey feltételezte.³⁹ Véleményük szerint Bentham tanai sem az individualizmus, sem a kollektivizmus vonatkozásában nem gyakoroltak jelentős hatást a közgondolkodásra, a jogi reformokra és a hivatalnokok, köztisztviselők vagy politikusok döntéseire. MacDonagh úgy véli, hogy a közpolitikai döntések sokkal inkább a „tények nyomása” alatt

³³ COATES 1950: 359–360.

³⁴ HUME 1967: 372–373.

³⁵ BREBNER 1948: 64; COATES 1950: 360–361.

³⁶ PERKIN idézi Chadwicket. Lásd PERKIN 1977: 105–106.

³⁷ Coates Halévy és Trevelyan nyomán szintén rámutat, hogy a benthamizmus összekapcsolható a *laissez-faire* ideológiával, de annak „pontos ellentétével” is. COATES 1950: 358.

³⁸ DICEY 2008: 104–105.

³⁹ MACDONAGH 1958: 54–56, 65; PARRIS 1960: 27. Lásd szintén PERKIN 1977: 106.

formálódnak;⁴⁰ az újonnan megjelenő társadalmi problémák (mint például az iparosodás és az urbanizáció hatására megjelenő járványok, gyermekmunka stb.) hatással vannak a közvéleményre, aminek következtében a törvényhozó új szabályozást fogad el, illetve a közhivatalnokok „álcázott államférfiakként” saját eszközeikkel és hatáskörükben, adminisztratív úton igyekeznek kezelni a felmerülő problémákat.⁴¹ Természetesen nem mindenki ért egyet MacDonagh modelljével: Henry Parris és Jennifer Hart védelmébe veszi Diceyt, hangsúlyozva a benthami eszmék kiemelkedő hatását a korban.⁴² Parris szerint MacDonagh nem bizonyítja meggyőzően, hogy a politikai döntéshozókat és a közhivatalnokokat *nem* befolyásolták Bentham tanai, különösen mert ezek rejtetten, tudat alatt is hatást gyakorolhattak rájuk.⁴³

Parris és MacDonagh vitájában nehéz igazságot tenni. Valószínűleg mindkét félnek igaza van annyiban, hogy mindkét tényező, vagyis az eszmék és az empirikus tapasztalatok egyaránt hatást gyakorolnak egy adott kor jogalkotására és politikai döntéshozatalára.⁴⁴ Ezt részben Parris is belátja, amikor elismeri, hogy MacDonagh egy sor olyan tényezőre – többek között gazdasági és technológiai változásokra – hívja fel a figyelmet, amelyet Dicey korábban nem vett figyelembe. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a 19. századi angol kormányzati változások – bár nem tudhatók be kizárólag a benthamizmusnak – „nem érthetők meg anélkül, hogy jelentős szerepet ne tulajdonítanánk a benthami doktrína működésének”.⁴⁵ Feltehetően nagyon eltérő kormányzati és szabályozási megoldások jöttek volna létre, ha Bentham nem születik meg.⁴⁶

(3) Annak ellenére, hogy Parris alapvetően védelmébe veszi Diceyt, van egy fontos kritikai észrevétele Dicey korszakolásával kapcsolatban: azt állítja, hogy a 19. századi angol jogtörténet nem három, hanem csak két időszakra, egy 1830 előtti és egy 1830 utáni periódusra osztható.⁴⁷ Az utóbbi periódus a benthamizmus kora, amely kezdettől fogva „vegyesen” mutat individualista és kollektivistá jegyeket. Ez a megállapítás már átvezet a fejezet elején említett harmadik kritikai irányhoz, amely az 1830 és 1865 közötti időszak *laissez-faire* individualizmussal való azonosítását vonja kétségbe. Parris szerint a hibás korszakolásának tudható be, hogy Dicey bizonytalan a kollektivistá időszak kezdetének meghatározásában; az 1865-ös évszám mellett több másik évszám is felmerül nála,⁴⁸ valójában azért, mert ez a két

⁴⁰ PERKIN 1977: 108.

⁴¹ MACDONAGH 1958: 58–61; PERKIN 1977: 106–107.

⁴² PARRIS 1960: 29–33; PERKIN 1977: 107.

⁴³ PARRIS 1960: 28.

⁴⁴ PERKIN 1977: 107–108.

⁴⁵ PARRIS 1960: 37.

⁴⁶ PARRIS 1960: 36.

⁴⁷ PARRIS 1960: 23–26, 35.

⁴⁸ PARRIS 1960: 24.

időszak soha nem különült el határozottan egymástól.⁴⁹ Parris szerint Dicey, a 19. századi *laissez-faire* kormányzat mítoszától vezérelve, erőltetetten próbálkozik egy individualista időszak azonosításával, elszigetelt tényként kezelve és figyelmen kívül hagyva minden olyan kollektivistá elemet, amely már ebben az időszakban is jelen volt.⁵⁰

Dicey maga is megemlíti néhányat ezen kollektivistá elemek közül. A gyárakat szabályozó törvények (Factory Acts) közül az első, kiskorú ipari tanulókat védő szabályozást már 1802-ben elfogadták.⁵¹ Jelentős előrelépést jelentett az 1833-as gyártörvény, amely a gyermekek munkaidejének maximalizálása mellett állami felügyelőségeket hozott létre a gyárak ellenőrzésére.⁵² Dicey elismeri, hogy a benthami liberalizmus a gyártörvények hatására szenvedte el első és talán legsúlyosabb vereségét; saját korának – jelentős mértékben a korábbi gyártörvényeken alapuló – munkajogi szabályozását egyenesen úgy emlegeti mint „az angol szocializmus legfigyelemreméltóbb eredményét”.⁵³ Szintén 1833-ra datálható az állami szerepvállalás kezdete a közoktatás terén, azonban ezt Dicey nem tartja összeegyeztethetetlennek a benthamizmus korának individualizmusával, mivel nem az oktatási feladatok állami átvállalásában vagy általános tankötelezettségben, hanem csak egy relatíve szerény, mindössze 20 ezer fontos állami ösztöndíjprogram formájában jelentkezett.⁵⁴ A kézenfekvő kollektivistá értelmezéssel szemben Dicey az 1834-es, új szegényügyi szabályozásban is az egyéni szabadságot kiteljesítő, individualista szabályozást látja.⁵⁵

Brebner tanulmányának függelékében részletesen felsorolja a kollektivistá szabályokat a 19. század elejétől kezdve.⁵⁶ Ő is említést tesz a sanyarú munkakörülmények jobbítását célzó gyártörvényekről, de megemlíti a különböző „szektoriális” szabályokat (például a vasutak szabályozása 1823-tól, a posta reformja [1840], a rabszolga-kereskedelem [1806], majd a rabszolgaság [1833] eltörlése), valamint a korlátolt felelősségű gazdasági társaságokat létrehozó és szabályozó (1856–1862) intézkedéseket is.⁵⁷ Brebner szintén kitér az Edwin

⁴⁹ Dicey maga is megemlíti, hogy a kollektivizmus időszakának határait lehetetlen precízen kijelölni. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a „szocialisztikus eszmék” (*socialistic ideals*) 1865 előtt semmiképp sem képezték a meghatározó jogalkotói álláspont részét. DICEY 2008: 48.

⁵⁰ PARRIS 1960: 26.

⁵¹ DICEY 2008: 157; BREBNER 1948: 70.

⁵² BREBNER 1948: 70–71.

⁵³ DICEY 2008: 168. Lásd szintén PARRIS 1960: 21.

⁵⁴ Más kérdés, hogy a közoktatásban való állami szerepvállalás a 19. század során egyre intenzívebbé vált. 1880-ban bevezették az általános tankötelezettséget, és 1891-re gyakorlatilag mindenki számára ingyenessé vált az alapfokú oktatás az Egyesült Királyságban. DICEY 2008: 34, 196; PARRIS 1960: 21; BREBNER 1948: 72.

⁵⁵ Erre már utaltam korábban a II. fejezetben.

⁵⁶ BREBNER 1948: 70–73.

⁵⁷ BREBNER 1948: 71.

Chadwick és Southwood Smith által propagált közegészségügyi szabályokra, amelyek kidolgozása az egész Európában pusztító, Nagy-Britanniát leginkább 1831–1832-ben sújtó ázsiai kolerajárvány után kezdődött meg.⁵⁸ Chadwick javaslata nyomán a Parlament 1848-ban fogadta el a közegészségügyi törvényt (Public Health Act, 1848), amelyre a szakirodalom, elsősorban a törvény által létrehozott helyi egészségügyi bizottságok (*local health boards*) – különösen vízellátást és szennyvízelvezetést – szabályozó tevékenysége miatt, kiemelkedő jelentőségű, „proaktív” közegészségügyi szabályozásként tekint.⁵⁹ Természetesen a kollektivisták példák önmagukban nem igazolják Brebner álláspontját, miszerint Bentham a kollektivismus „archetipikus képviselője” volt, azonban árnyalják Dicey azzal kapcsolatos véleményét, hogy az 1825–1870 közötti időszak az individualizmus tündöklésének időszaka volt Nagy-Britanniában.

Plauzibilisnek látszik tehát az a korábban említett gondolat, hogy – Dicey minden erőfeszítése ellenére – nem lehet éles határvonalat húzni az individualizmus és a kollektivismus időszakai közé, az individualista és a kollektivisták elemek kezdetétől fogva keverednek egymással. Az elkülönülés hiányára a legjobb magyarázatot – véleményem szerint – Perkin elmélete adja.⁶⁰ Perkin szerint hibás az a nézet, amely az individualizmusra és a kollektivismusra egymással ellentétes, egymást kölcsönösen kizáró ideológiaként tekint. Az individualista és a kollektivisták intézkedések egy skálán helyezkednek el, és nincs éles határ vagy ellentét közöttük,⁶¹ mivel lényegüket tekintve nagyon hasonlóak: mindkettő az egyéni szabadság kiteljesítését célozza, méghozzá az Isaiah Berlin által „popularizált” negatív és pozitív szabadság közötti fogalmi distinkciónak megfelelően.⁶² Az individualizmus az egyén negatív szabadságának tiszteletben tartását és kiteljesítését helyezi előtérbe, az állam számára egyfajta passzív kívülmaradást diktálva. A kollektivisták állami beavatkozás látszólag az egyén (negatív) szabadságával ellentétes, valójában azonban növeli az emberek (pozitív) szabadságát, mivel a szabadság elméleti lehetősége helyett *tényleges* eszközöket biztosít az egyén kiteljesedése számára. Az igazi választóvonal tehát Perkin szerint nem az individualizmus és a kollektivismus, hanem a kollektivismus bizonyos formái között van.⁶³ A 19. századi kollektivisták beavatkozások Perkin által azonosított hét típusa közül az első hat lényegében bizonyos szolgáltatások állami biztosítását jelentette, és nem volt ellentétes az individualizmus és a (pozitív) szabadság eszméivel; ezzel szemben a hetedik típus, a termelési tényezők államosítása (amely egyébként nem volt jellemző,

⁵⁸ BREBNER 1948: 72.

⁵⁹ FEE–BROWN 2005: 866–867.

⁶⁰ PERKIN 1977: 111–118.

⁶¹ PERKIN 1977: 111.

⁶² BERLIN 1990: 334–444.

⁶³ PERKIN 1977: 114, 117.

és nem vált különösebben népszerűvé a 19. századi Nagy-Britanniában) már valódi határvonalat képez a politikai cselekvők számára. Az individualizmus és a kollektivizmus ellentéte tehát egy olyan mítosz, amely a két fogalom hamis szembeállításán alapszik, de mégis meghatározta a 19. század és a 20. század első felének politikai gondolkodását, áthatva Dicey munkásságát is.⁶⁴

Figyelembe véve az előző fejezetben ismertetett kritikai álláspontokat véleményem szerint meggyőzően lehet érvelni amellett, hogy Dicey korszakolása, különösen az 1825–1870 közötti individualista, valamint az 1870 utáni kollektivisták időszak elválasztása, illetve az individualista korszak benthami tanokkal való szoros összekapcsolása és benthamizmusként való elnevezése helytelen. Bentham haszonelvű gondolkodása – az adott helyzettől és a helyzethez kapcsolódó következményektől függően – egyaránt alkalmas az individualista *laissez-faire* dogma és az állami intervenció igazolására. Az angol jogfejlődést vizsgálva meggyőző bizonyítékok szólnak amellett, hogy a kollektivisták állami intervenció, noha kis léptékben, de már a 19. század elejétől kezdve megindult, vagyis az individualista és kollektivisták elemek egymással párhuzamosan, nem pedig egymást követően jelentek meg a különböző jogszabályokban. Lehetetlen azonban Dicey álláspontjának helyességét teljes bizonyossággal kizárni: a benthami tanok továbbélésével kapcsolatos tudományos vitát látva talán nem túlzás azt állítani, hogy az eszméknek – a könyvekhez hasonlóan – megvan a maguk, adott esetben igen összetett, ellentmondásokkal teli sorsa.

Jeremy Bentham's Influence on the Development of the British State in the 19th Century – Individualism versus Collectivism?

Albert Venn Dicey identifies the influence of Jeremy Bentham on the development of the British state and law in the 19th century mainly with the *laissez-faire* individualism of the period between 1825 and 1870, called "Benthamism". My study undertakes a critical examination of Dicey's position. Based on the relevant literature, it can be convincingly argued that Dicey's chronology, especially the rigid separation between the individualist period between 1825–1870 and the collectivist period after 1870, and the close association of the individualist period with Bentham's teachings, are not necessarily correct.

⁶⁴ PERKIN 1977: 117–118.

Felhasznált irodalom

- BENTHAM, Jeremy (1780/1789): *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. 1. kiadás. London: T. Payne and Son.
- BENTHAM, Jeremy (1843a): A Fragment on Government. In John BOWRING (szerk.): *The Works of Jeremy Bentham, vol. 1 (Principles of Morals and Legislation, Fragment on Government, Civil Code, Penal Law)*. Edinburgh: William Tate.
- BENTHAM, Jeremy (1843b): Anarchical Fallacies. In John BOWRING (szerk.): *The Works of Jeremy Bentham, vol. 2 (Judicial Procedure, Anarchical Fallacies, Works on Taxation)*. Edinburgh: William Tate.
- BENTHAM, Jeremy (1977): Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In MÁRKUS György (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Ford. Fehér Ferenc. Budapest: Gondolat.
- BERLIN, Isaiah (1990): A szabadság két fogalma. In Isaiah BERLIN: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest: Európa, 334–444.
- BÓDIG Mátyás (2010): Gerald Postema Hart-kritikája. *Világosság*, 51 (tavasz), 115–142.
- BREBNER, Bartlet J. (1948): Laissez Faire and State Intervention in Nineteenth-Century Britain. *The Journal of Economic History*, 8(S1), 59–73. Online: <https://doi.org/10.1017/S0022050700090252>
- COATES, Willson H. (1950): Benthamism, Laissez Faire, and Collectivism. *Journal of the History of Ideas*, 11(3), 357–363. Online: <https://doi.org/10.2307/2707736>
- DICEY, Albert V. (2008) [1917]: *Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century*. Indianapolis: Liberty Fund.
- DINWIDDY, J. R. (1975): Bentham's Transition to Political Radicalism 1809–10. *Journal of the History of Ideas*, 36(4), 683–700. Online: <https://doi.org/10.2307/2708996>
- FEE, Elizabeth – BROWN, Theodore M. (2005): The Public Health Act of 1848. *Bulletin of the World Health Organization*, 83(11), 866–867.
- HUME, L. J. (1967): Jeremy Bentham and the Nineteenth-Century Revolution in Government. *The Historical Journal*, 10(3), 361–375. Online: <https://doi.org/10.1017/S0018246X00027643>
- MACDONAGH, Oliver (1958): The Nineteenth-Century Revolution in Government: A Reappraisal. *The Historical Journal*, 1(1), 52–67. Online: <https://doi.org/10.1017/S0018246X58000018>
- PARRIS, Henry (1960): The Nineteenth-Century Revolution in Government: A Reappraisal Reappraised. *The Historical Journal*, 3(1), 17–37. Online: <https://doi.org/10.1017/S0018246X00022998>
- PERKIN, Harold (1977): Individualism versus Collectivism in Nineteenth-Century Britain: A False Antithesis. *The Journal of British Studies*, 17(1), 105–118. Online: <https://doi.org/10.1086/385714>
- RIGÓ Anett (2011): A common law elmélete és benthami kritikája. *Jog, Állam, Politika*, 3(ksz.), 253–262.
- SANDEL, Michael J. (2012): *Mi igazságos... és mi nem? A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata*. Budapest: Corvina.
- SCHOFIELD, Philip (2009): *Bentham: A Guide for the Perplexed*. London: Continuum.
- SOMLÓ Bódog (1908): *Állami beavatkozás és individualizmus*. Budapest: Politzer.
- WACKS, Raymond (2012): *Understanding Jurisprudence. An Introduction to Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/he/9780199608263.001.0001>